

Humanisme, Verlichting, Romantiek en Tjeu van den Berk

ofwel de filosofische vraag naar dualisme, pluralisme of monistisch pluralisme

Wat we kunnen denken binnen de cultuurfilosofie, hangt vergaand af van wat we mogen denken. Academici en intellectuelen kunnen zich evenmin aan deze oude sociologische en psychologische wet onttrekken, als willekeurig welke mijnheer of mevrouw in een willekeurige straat in Nederland. Om in het academisch milieu een eigen weg te gaan, is zelfbewustzijn, moed en training vereist. Van den Berk heeft die persoonlijke weg bewandeld. Hij heeft daardoor een bijdrage geleverd aan het bespreekbaar maken van oude 'romantische' thema's, zoals initiatieriten; mythen en symbolisch bewustzijn.

Hiermee heeft hij de Christelijke theologie een dienst bewezen: "sous le pavé il y a le plage" – onder het plaveisel is het strand. Maar tegelijk is zijn bijdrage dodelijk voor een exclusieve, christelijke aanspraak op de waarheid. Tjeu van den Berk heeft er geen geheim van gemaakt dat het christendom voor 90 procent zelf een mysterie religie is, terwijl het de antieke mysterie religies te vuur en te zwaard heeft uitgeroeid.

De oude discussie over de vraag, of de Bijbel primair metaforisch dan wel referentiëel geïnterpreteerd moet worden, krijgt vanuit dit perspectief een extra stimulans. Men kan immers de vraag opwerpen, hoe diepgaand de veronderstelde tegenstelling tussen menselijk bewustzijn en empirische werkelijkheid is, met in het verlengde van deze vraag het verschil tussen metaforisch en referentiëel taalgebruik. Is een roman, gebaseerd op fictie, vaak niet 'werkelijker' dan een documentaire? Als ik deze retorische vraag met 'ja' beantwoord, geef ik de 'fictie' het nodige krediet maar ik heb daarmee nog geen antwoord gegeven op een dieper liggende tegenstelling: de kloof tussen natuur en mens, of tussen natuur en goddelijke openbaring. De kritiek op de cartesische dichotomie klinkt mij doorgaans vals in de oren, doordat de kritiek zich beperkt tot de tegenstelling lichaam - geest. De kritiek op het Cartesianisme strekt zich doorgaans niet uit tot de veronderstelde tegenstelling tussen mens en natuur, of tussen mens en God, Tao of Atman, of welk ander symbool voor fundamentele eenheid. *De projectie -theorie baseert zich op de veronderstelling dat het menselijk bewustzijn en de empirische werkelijkheid tot twee verschillende werkelijkheden behoren: ontologieën van een andere orde, niet verwant of herleidbaar tot elkaar.*

Kinderen en doorgewinterde romantici zijn zich niet bewust van deze onoplosbare tegenstelling. Zij zijn niet in staat het onderscheid te maken tussen hun eigen binnenwereld en de buitenwereld. Hetzelfde geldt 'grosso modo' voor animisten, hindoeïsten, shintoïsten, taoïsten. Het geldt met andere woorden voor alle levensfilosofieën en religies buiten de Westerse Verlichtingstraditie van de laatste drie honderd jaar. Pedagogen en psychologen beschouwen het vermogen om de (veronderstelde) tegenstelling tussen een (menselijke) binnenwereld en een buitenwereld te kunnen aanvaarden, als het teken van een volwassen attitude. Freud was van oordeel dat een individu volwassen genoemd kan worden, als hij via een sterk 'ego' het driftleven en superego in balans weet te houden. Hoe dat 'harmonisch'

te doen in onze maatschappij anno 2001, zonder initiatieriten, is meer dan een pedagogische vraag. Het raakt het hart van elke levensbeschouwing: christelijk, islamitisch, boeddhistisch of humanistisch.

Het is de filosofische vraag naar dualisme, pluralisme of monistisch pluralisme. De publicaties van Van den Berk zoeken een antwoord op deze vraag. De levensbeschouwelijke tradities die in hun queeste beginnen bij de mens om de jonge mens vervolgens te confronteren met de natuur, het kosmische en transcendente, hebben sterkere troefkaarten in handen dan de openbaringsgodsdiensten. De transcendente godsdiensten blokkeren de zoektocht te vaak met al aanwezige conclusies en ethische codes.

De actuele, hernieuwde belangstelling voor mythen, sprookjes en het symbolisch en mythisch bewustzijn is onderdeel van een algemenere trend: een hernieuwde belangstelling voor de Romantiek. Er lijkt sprake van een golfbeweging. Sinds de opkomst van het rationalisme in de zeventiende eeuw is er een romantische tegenbeweging. Deze eb en vloed beweging is een gezond organisch proces. Organische processen zijn afhankelijk van relatieve tegenstellingen. De cruciale vraag is, hoe we de term 'relatief' in dit verband moeten interpreteren.

Als in de bloedige 20^{ste} eeuw het fascisme in al zijn gedaantes cynisch gebruik maakt van het romantisch erfgoed, en het marxisme in zijn diverse gestalten al even cynisch de idealen van de Verlichting manipuleert, heeft de Westerse cultuur een probleem. Dit probleem kan benoemd worden als de innerlijke tegenstelling tussen de waarden en verlangens van Verlichting en Romantiek. Tjeu van den Berk zal in zijn analyse van de Zauberflöte aandacht vragen voor de Illuminatie, de innerlijke verlichting: de symbiose van natuur en rede via wijsheid. *De 20^e eeuw heeft dramatisch gefaald in het streven naar deze symbiose.* De oorzaken voor dit falen zijn niet weggenomen. Om die reden heeft de 21^{ste} eeuw de taak om klassieke en romantische waarden onderling te integreren in een dieper liggend paradigma, om te voorkomen dat de onvermijdelijke en ook wenselijke eb en vloed beweging opnieuw kan uitmonden in een vernietigende tegenstelling. Voorwaarde voor een minimale integratie van klassiek en romantisch werkelijkheidsbesef is het ondergraven van de dichotomie tussen bewustzijn, geest en natuur. Dit streven is romantisch; de wijze waarop dient rationeel te zijn. *Het humanisme als voorvechter van een rationele cultuur is onderdeel van de tegenstelling.* Als het humanisme Verlichting en Illuminatie niet leert verzoenen, tekent het zijn failliet als levensbeschouwing voor de komende generaties.

Fons Elders

La Fratta, Sinalunga, Toscane, 1998